

ĐURĐICA CVITANOVIĆ
Zagreb

SAMOSTANSKI KOMPLEKSI U POVIJESNOJ JEZGRI VARAŽDINA

THE MONASTERY COMPLEXES IN THE HISTORICAL CENTER OF VARAŽDIN

The baroque monasteries and their churches belonging to the most significant holy orders Jesuits, Franciscans and Ursulins, found their place in the very heart of Varaždin. The early baroque Jesuit church of St. Mary was built between 1642 and 1646 and its collegium from 1679 to 1691. The author of the project was Jesuit Juraj Matota. The significant part of the Varaždin Jesuit complex is certainly the gymnasium built in the 18th century and the boarding school with the 17th century seminary built by the local constructors, while the Styrian architects built the collegium building and the tower.

From 1650 to 1655 Franciscans built their two storied and three wing monastery on the Middle Age location. The Ursulin convent with its church of the Birth of Jesus was built after their arrival to Varaždin. The church was built between 1716 and 1723 and the convent was completed in 1743. In 1777 the local builder Jacob Erber attached the inner rococo wing with the school for new recruits to the convent.

Ekonomski uspon Varaždin postizava tijekom 16. st., jer tada postaje obrtničko-trgovački grad najbliži unutrašnjim austrijskim zemljama sa snažnom feudalnom tvrđavom. Bila je to ključna tvrđava u fortifikacijskom sistemu Hrvatske za obranu za Osmanlija. Već u 17. st. gubi svoje strateško značenje, kada postaje od 1608. god. županijsko središte s nasljednim pravom časti velikih župana članova grofovske obitelji Erdödy, koji do 1861. vrše dužnost velikih župana. Početkom 17. st. povijesna jezgra je bila gusto izgrađena unutar srednjovjekovnog rasporeda ulica. Obitelj Erdödy vodeća u političkoj povijesti Hrvatske u obrani zemlje nakon pogubljenja Zrinskih i Frankopana, vlasnici su tvrđave s nasipima. Zbog njihova feudalnog odnosa prema građanima nisu bili popularni u Varaždinu, a gradska uprava im nije dragovoljno ustupila

zemljište za gradnju palače. U razdoblju najintenzivnijeg procvata grada i gradogradnje od 1756., kada Varaždin postaje sjedište hrvatskog bana i kape-tana kraljevine grofa Franje Nadasdy, sve do požara 1776., Erdödyjevi nisu uspjeli podići palaču. Stoga nije začudno da se njihov rezidencijalni dvorac u Zagorju nalazio u Novim Dvorima cesargradskim podno Klanjca kojeg je pod-igao ban Toma Erdödy pobjednik u bitci kod Siska nad turskom nadmoći.

Urbanističko preoblikovanje grada počinje dolaskom isusovaca na poziv ugledne vlastele Zagorja i najutjecajnijih u gradu grofova Drašković. Prvi mi-sionari Družbe Isusove Juraj Matota i Petar Ljubičić dolaze u Varaždin 1628. i smještaju se u jednu drvenu kuću. Od Magistrata dobivaju zemljište na rub-nom neizgrađenom dijelu grada prema izboru o. Jurja Matote kojeg isusovac Baltazar Milovac navodi ideatorom projekta kompleksa. Došavši iz Zagreba, rodom iz Koprivnice, o. J. Matota nije bio graditelj, ali je vodio gradnju prema svojim u Rimu odobrenim planovima. Bili su prilagođeni prostranom zemljiš-tu za izgradnju koje je moglo primiti sve prosvjetno-kulturne ustanove sa crkvom kao dominantnom građevinom, po kojima je isusovačka arhitektura poznata u svim gradovima Hrvatske u kojima su osnovali svoje kolegije, gimnazije i sveučilišta. Zbog brojne mladeži iz plemićkih obitelji Zagorja i talentirane djece ostalih stališa, osnivaju 1643. gimnaziju. Bila je zaslugom grofa Gašpara Draško-vića isprva smještena u čvrstu drvenu zgradu od hrastovine. Na gradnju kole-gija odlučuju se tek 1655. nakon jednog od brojnih katastrofalnih požara u Varaždinu.

Prva ranobarokna monumentalna građevina koju podižu isusovci je crkva sv. Marije građena od 1642.-1646., koja veličinom nadmašuje svoj uzor mati-čnu crkvu sv. Katarine u Zagrebu. Crkva je poznata kao skladna građevina ranobaroknog stilskog razdoblja, među prvima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, dva desetljeća kasnije započeta gradnja od sv. Katarine u Zagrebu. Spada u skupinu isusovačkih crkva sjevernog podunavskog tipa koja se razlikuje od rimskog tipa isusovačkih crkva. Prostrana lađa proširena je bočnim kapelama i nad njima svijetlim galerijama. Bačvasto svodenog visokog prostora pod kro-vištem koje nadvisuje grad ova slobodno stojeća crkva je između dvokatnog kolegija i školskog prostora nekadašnje gimnazije na kraju suprotnog krila, spojenog manjim sakralnim objektima s crkvom. Kapele Majke Božje Laure-tanske koja postaje mauzolej s kriptama obitelji Drašković (1659.) i kongre-gacijske kapele njemačke manjine i vojne posade (1731.), koja se je u 19. st. stopila sa zgradom gimnazije. Uz svetište crkve prigradena je 1656. raskošna prostrana sakristija. Zvonik se je gradio od 1671.-1676.

Izvan cjeline sklopa, iza kolegija, darovnicom protonotara hrvatskog kraljevstva Ivana Zakmardija, gradi se velika kurija sjemeništa s konviktom dovršena 1669. Uz legat I. Zakmardi osniva stipendiju za đake svog rodnog Križevaca, koji se žele školovati za svećenička zvanja. Što dokazuje da se školuju

mladići bez obzira na društveno porijeklo. Prema gotovim nacrtima isusovaca sjemenište grade domaći majstori Blaž i Jakov Jančić.

Gradnjom dvokatnog kolegija s prostorno najvećom crkvom u gradu, suvremeno opremljenom, Varaždin do tada gradić s pretežno drvenim građanskim kućama, dvokatnim gabaritom sklopa počinje dobivati izgled baroknog grada. Izvođači isusovačkog projekta su štajerski majstori. Ptujski graditelj Peter Julijan zida zvonik za kojeg kamen kleše majstor Ivan Vrana iz Vinice. Graditelj Jakob Schmerleib iz Leibnitza dolazi preko Judenburga u Varaždin i potpisuje ugovor za gradnju kolegija prema dobivenim nacrtima od 1679.-1691. Zvonik ranije podignut bio je zbog oštećenja rekonstruiran i podignut do današnje visine 1756. Svojim iznimnim izgledom i lukovicom oplemenjuje «GRAD ZVONIKA» kako prozvaše Varaždin. U rekonstrukciji 18. st. isusovački je zvonik barokno oblikovan za razliku od starijih zvonika na kojima je naglašena horizontalna podjela među katovima vijencima i uglovnim kvadrima, razlikuje se vitkim uglovnim pilastrima koji se protežu od podnožja do vrha. Primjer dinamičnog baroknog stila i svojom lukovicom utječe kroz stoljeća na temeljni oblik brojnih zvonika.

Nakon požara 1766. obnovu razvedenog kompleksa izvode varaždinski majstori, graditelj Jakob Erber i tesar Simon Ignatz Wagner. Drvena zgrada gimnazije koju je varaždinsko plemstvo svojim prilozima 1651. ponovno gradilo od drvene građe. Zamjenjuju ju većom jednokatnicom zidanicom koja se je temeljito obnavljala i nakon 1776. sve do uklapanja kongregacijske kapele u prostor gimnazije. Detaljno je kompleks snimio sa čitavom situacijom i hortikulturom Simon Ignatz Wagner 1766. god.

Razvedeno pročelje raščlanjenog kompleksa s dvokatnim kolegijem i crkvom povučenog u drugi plan od glavnog trga kojeg perspektivno produbljuje na maniristički način, premda ga je u razdoblju baroka odvajao zid.

Manirizam je stil koji je nastao oko 1520/30. god. i traje približno do 1615. god. u razdoblju kasne renesanse. Pojavljuje se istovremeno u arhitekturi, kiparstvu, slikarstvu, drvorezbarstvu i primijenjenoj umjetnosti. Nazvao ga je teoretičar Vasari prema djelima Michelangela i kruga umjetnika na koje je utjecao u kasnorenesansnom razdoblju. U biti je manirizam eklektički stil.

Pojavio se je na vojvodskom dvoru Medičejaca u Firenci, papinskom dvoru u Rimu i sjeverno u Pragu na dvoru Rudolfa II.

Nakon požara u Varaždinu 1588. u kojem je stradao franjevački samostan, priprema se gradnja nove crkve sv. Ivana Krstitelja i samostana. Gradnja počinje 1626. i traje do 1678. Na gradnju crkava u 17. stoljeću utjecala je isusovačka akademska crkva sv. Katarine u Zagrebu kao prva crkva ranobaroknog razdoblja. Po njenom uzoru gradi se u Samoboru župna crkva sv. Anastazije koja na pročelju ima kasnorenesansne detalje, najviše u zoni portala.

Isusovačkoj crkvi s kolegijem u Varaždinu također je uzor sv. Katarina, također i franjevačkoj crkvi. Pročelje franjevačke crkve sačuvano je u izvornom obliku. Tip je tzv. «slijepog zabatnog pročelja» s malim nišama za kipove, kasnorenesansnim portalom, uokvirena s širokim uglovnim pilastrima.

U unutrašnjosti ranobaroknih crkava prepoznat ćemo maniristički stil po načinu osvjetljenja prostora. Po «chiaroscularnim» svjetlosnim efektima koji nastaju zbog indirektnog osvjetljenja lađe iz bočnih kapela, a u razini galerija nad vijencem kapela preko dubokih susvodnica bačvastog svoda prodire svjetlo iz galerija koje se prelama prema dnevnim promjenama osvjetljenja.

Na prostoru gradskih trgova utječe položaj monumentalnih kompleksa. U Varaždinu isusovačka i franjevačka crkva utječu na prostor glavnog trga pred gradskom vijećnicom. S jedne strane trg produbljuje isusovački kompleks kolegija, danas katedrale, a s druge strane bočno pročelje franjevačke crkve povučene od ulice koja je danas pješačka zona hortikulturno ukrašena. Ona se danas postoji više nego u razdoblju prelaznog stila jer su građanske kuće zamijenjene palačama ili su u baroknom razdoblju obnavljane.

U kiparstvu se stil prepoznaje po monumentalnim kipovima za koje je idealni primjer u Varaždinu bio kip kolosalne Madone postavljene na visoki pil pred pročeljem isusovačke crkve. Gigantski kipovi postavljaju se u razdoblju manirizma na gradske trgove. U Firenci se nalazi golemi kip DAVIDA «Il Gigante» postavljen 1504., pred palaču Vecchio. Naš kip Marije mogao bi se rekonstruirati prema sačuvanom gornjem dijelu u lapidariju Muzeja Staroga Grada.

Varaždin u svojim crkvama nema tako izrazite manirističke primjere oltarnih retabla manirističkog stila kao sv. Katarina u Zagrebu s velikim oltarnim palama svetaca ognutih u bogato nabrane plašteve koji obavijaju figure u toj mjeri da se likovi ne raspoznaju pod žarkim bojama sjajno lakiranih površina slike. Na retblima i menzama nalaze se rezbareni «hrskavični» motivi, korišteni jedino u manirizmu.

Varaždin ipak ima jedan odličan primjer manirističkog retabla, tipično crno obojenog i ukrašenog pozlaćenim detaljima u Kapelici u Starom Gradu. Muzej je bogat primjerima umjetničkog obrta od kojih neki pripadaju prijelaznom manirističkom razdoblju.

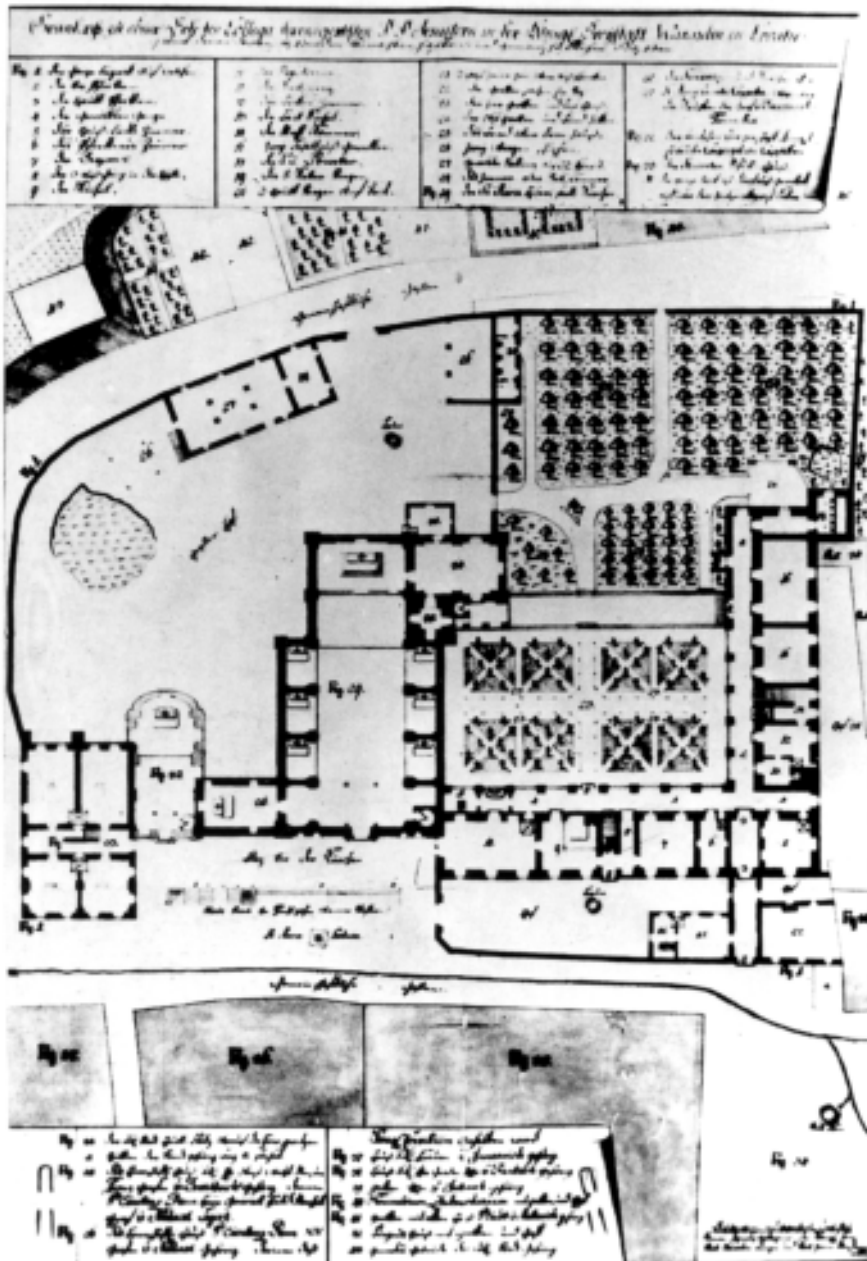
Franjevačka crkva je u baroknom razdoblju ispunjena inventarom. Ističe se neobična, raskošna propovjedaonica iz 1675. god. koja se izdvaja od ostale opreme. Sjajno kolorirana i ukrašena kipovima Krista s apostolima. Posve skrivena je ugrađena kapelica sv. Josipa od 1680. sa neobično bogato ukrašenim svodom štukaturama dubokog reljefa. Takav tip reljefa naći ćemo u mnogim prostorima palača i crkava manirističkog razdoblja u Rimu kao i kuća obojenih s grafitnom gotovo crnom bojom. Na tu pojavu podsjeća nas franjevački toranj.

U Varaždinu nisu pronađene tipične manirističke fasade ali nas na tu pojavu podsjeća gotički zvonik župne crkve. Pojava manirističkog stila u Varaždinu dokazuje da su u gradu živjele ličnosti upućene u svjetska europska zbivanja.

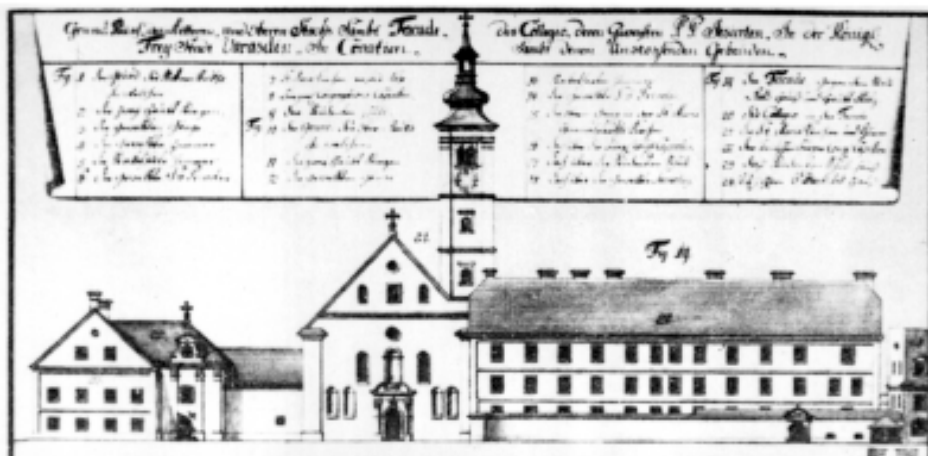
Pred nekad zabatno riješenim pročeljem po uzoru na ranobarokna pročelja isusovačkih crkava s istaknutom portalnom zonom, bio je postavljen monumentalni kip «Colosus Marianus», od kojeg je gornji dio sačuvan u lapidariju Muzeja u Starom Gradu. Pročelje su 1773. preoblikovali pavlini koji su preuzeli brigu nad sklopom, te prosvjetne i kulturne dužnosti nakon ukidanja Družbe Isusove. Ali već nakon jednog desetljeća uredbom Josipa II – 1781. pavlini napuštaju Varaždin a zgrade su sekularizirane. Na pročelju crkve sačuvan je izvorni portal s tročtvrtnim stupovima nad visokim bazama s raskinutim zabatom nad profiliranim vijencem nad kojim je niša s kipom Majke Božje. Skladan barokni portal ukrašen je grbom osnivatelja grofova Drašković, ukrasnim volutama i kartušama sa urnama nad lukom zabata. Preoblikovano pavlinsko pročelje svjedoči o razvoju stila s, mekših je oblika pastelnog kolorita. Portal ostaje prvi svjedok baroknog stila kojim isusovci oplemenjuju Varaždin kao i sa kolosalnim kipom Bogorodice.

Isusovačka crkva u Varaždinu, premda joj je tipološki uzor zagrebačka sv. Katarina, građena je s većim ambicijama, prostorno obimnija s baroknim portalnom zonom i snažnim baroknim kipom pred pročeljem. Bez dvojbe je u građanski ambijent cjeloviti sklop unio nova mjerila i sadržaje u život grada. Urbanistički zahvat u prostoru koji je u panorami grada do danas prepoznatljiv s volumenom razvedenih krovništa i vertikalom zvonika. Dominirao je i nakon gradnji rezidencijalnih palača plemstva u 18. stoljeću. Sa začudno skladnim rješenjem arhitekture i vanjskih prostora sa slobodnim baroknim rješenjem kompozicije arhitektonskih elemenata. Svjedok je prekida s tradicijom srednjovjekovne gradnje redovničkih sklopova. Sadržaji varaždinskog isusovačkog sklopa smisleno složeni i monumentalnost arhitekture iznenadili su generala reda jer je veličinom i ljepotom barokno opremljene crkve nadilazio komplekse većih pokrajinskih središta Austrije. Prema mišljenju isusovaca Jurja Habelića nije zaostajalo uređenje gimnazije i konvikta s brojem đaka, koji je nadmašio kolegije u Leobenu, Passau i Judenburgu. Opravdao je karakteristike isusovaca prilikom odabira da se u Varaždinu osnuje kolegij umjesto u Ptuj, jer tamošnja mladež ide radije u zanate, dok hrvatska nacija voli izabrati knjigu ili oružje za zvanje. U gradogradnji Varaždina isusovački kompleks je osmišljena barokna intervencija.

Najstariji samostan tradicijski građen usred povijesne jezgre je Franjevački samostan, podignut na srednjovjekovnom lokalitetu, s crkvom sv. Ivana Krstiteља koja je građena nakon isusovačke crkve, prema ranobaroknom uzoru srednjoeuropskog podunavskog graditeljskog kruga kojemu su isusovci ideatori. Tip crkve podređen novim liturgijskim propisima sa zahtjevom na razvedeniji pros-

Tlocrt Isusovačkog sklopa, 1773. S.I. Wagner
 (Državni arhiv Mađarske - Sign. MOL. Jesvitica, T-56/XXIII)

S. I. Wagner
Detalj plana Isusovačkog kolegija 1773.
(Državni Arhiv Mađarske - Sign. Mol. T-Sb/XXIII.)

tor s bočnim kapelama lađe, obogaćen brojnim oltarima i štukaturama na svodovima. Premda se smatra da je sjajno razdoblje franjevacu vezano uz srednjovjekovnu tradiciju i renesansni humanizam, kada je franjevački red bio u zenitu svog utjecaja na filozofiju i teologiju prošlo, u Hrvatskoj je njihov ugled i uloga bila iznimna. Franjevci su bili redodržava sposobna odolijevati osmanlijskim nasrtajima i državotvorna vjerska organizacija koja je uspjela ostvariti odcepljenje od ugarske provincije i dominacije. Samostan u Varaždinu je pripao provinciji sv. Ladislava koja je uživala potporu građanskog obrtničkog stališa i bogatih trgovaca s čijom pomoći se je oporavio nakon katastrofalnog požara 1582. u kojem do temelja stradava stari samostan i teško je oštećena crkva. Pozivaju iz Graza majstora graditelja «Stephana» i počinju graditi veći samostan nad temeljima pogorene, ali ponovno na tradicijski način staroga zatvorenog tipa trokrilnog sklopa oko unutrašnjeg dvorišta, klaustura, kojeg omeđuje crkva. Gradnja započeta 1626. dovršena je 1678., ali je 1655. novi izgrađeni dio pretrpio ponovno štetu od požara. Nakon toga se nadograđuje II. kat zbog smještaja novicijata. Nakon dolaska isusovaca franjevci zadržavaju svoju prvobitnu ulogu odgoja i školovanja pitomaca za svećenička zvanja. Otvaraju učilište filozofije, teologije, moralke i govorništva za kojeg su kao propovjednički red zahtijevali od kandidata poseban ispit. Od stare strukture samostana je sačuvan donji dio zvonika kojeg nadograđuju 1641. do visine koju nisu nadvisili drugi zvonici «GRADA ZVONIKA». U obrisima grada franjevački zvonik je ostao ranobarokna vertikala središta povijesne jezgre. Na povišeni zvonik, na zadnji kat premještene su starije bifore.

Da bi mogli graditi crkvu franjevci su prodali isusovcima jedan od posjeda. Novu crkvu nisu mogli graditi na temeljima srednjovjekovne jer je ona morala biti veća i stilski prilagođena to jest nalik na ranobaroknu isusovački već dovršenu crkvu. Zbog toga su ponovno potražili graditelja u Grazu, tada Petera Rabbu s kojim sklapaju ugovor. Za svoj rad je primio 2 120 forinti. Crkva je podignuta od 1650. – 1655. Do tada je već matična franjevačka crkva u Zagrebu bila barokizirana i proširena bočnim kapelama, Franjevci su u većim gradovima nekoliko crkava u novom stilu. U Samoboru u ranobaroknom isusovačkom stilu znatno kasnije u prvoj trećini 18. st. U Klanjcu iznimnu crkvu 17. st. s grobnicama obitelj Erdödy u koji samostan i crkvu su kao kolatori uložili čitavo bogatstvo, a čuveni članovi iz te obitelji su se ukapali u dragocjenim sarkofazima. Prigradivši uz crkvu za svoje grobnice posebne kapele. U principu franjevci su se teško odricali svojih gotičkih crkava što dokazuje pažljiva barokizacija. Crkva u Varaždinu premda po stilu ranobarokna doima se maniristički. Unutrašnjost je bila dotjerana do 1657. kada ju je posvetio zagrebački biskup Petar Petretić. Svetište i lađa svodeni bačvastim svodom s duboko usječnim susvodnicama razdvaja slavoluk. Nad kružno bačvasto svodnim kapelama uz lađu koje se rastvaraju visokim lukovima nalaze se galerije s biforama osvijetljene iz ovalnih prozora na slobodnom bočnom pročelju. Između samostanskog hodnika i svetišta utisnuta je uska kapelica Sv. Josipa ukrašena teškim ranobaroknim štukaturama a nad njom je oratorij. Isprva se je u njoj nalazila ljekarna a donator njenog ukrašavanja je bio trgovac Danijel Praunspenger. Sakristija u istočnom krilu samostana je velika i nad njom velika i mala knjižnica. Propovjednička funkciju reda franjevci su naglasili rijetko skupocjenom drvorezbarenom propovjedaonicom 17. stoljeća koja je na sreću sačuvana unatoč požarima zbog kojih se je oprema crkve mijenjala tijekom 18. st. Najveći doprinos za propovjedaonicu, legat od 1000 forinti dao je trgovac Krištof Neüstetter. Bez obzira na tipično ranobaroknu isusovačku organizaciju unutrašnjeg prostora, osvijetljen samo s bočne slobodne strane djeluje maniristički.

Premda je uzor pročelju bila sv. Katarina u Zagrebu čije je pročelje daleko bolje korespondiralo s unutrašnjim prostorom u Varaždinu je pročelje jedino sačuvano u izvornom obliku. Isusovačko pročelje u Varaždinu je preoblikovano kako je već spomenuto za pavlinske uprave sklopom, a zagrebačko sv. Katarine Bólleovom intervencijom nakon potresa 1880 u rimskom stilu historizma. Na plohi zabatnog pročelja franjevačke crkve u Varaždinu dominira portal manirističkih obilježja s klesanim profiliranim dovratnicima zaključnog polukružnim lukom kojeg sa svake strane, a nad vijencem prelomljeni zabat s malim anđelima od kamena. Plohu pročelja rube široki pilastri. Nad portalom je niša s kipom Ivana Krstitelja, a sa strane po jedan okrugli prozor. Na zatvorenoj plohi šiljatog zabata kojeg oblikuje krovšte s malim nišama za

kipove nema znaka unutrašnjeg raskošnog ugođaja. Skromno priprosto pročelje utočilo je zbog popločenja malog trga ispred crkve.

Franjevci svoj «Infirmarij» - nemoćnicu, ugrađuju unutar dvorišta pokraj samostana orijentiranog prema vrtu u središtu parcele. Isprva grade jednokatnicu s prostorom ljekarnice u prizemlju poznate po freskama slikara Ivana Rangera. Uz pomoć provincije nadograđuju II. kat 1683. i tada spajaju zgradu sa samostanom, a ispod spoja je prolaz u vrt. Zgrada koju su nazivali i rezidencijom je kasnije nadograđena ali povučena u dvorište koje je prema ulici ograđeno baroknom zidanom kapijom je neupadljiva. Franjevci su nedavno za vrijeme domovinskog obrambenog rata podigli u dvorištu novu zgradu za ljekarnu. Varaždinska «infirmarija» s javnom ljekarnom prestala je djelovati 1773. Kao rezidencija sv. Didaka djelovala je još neko vrijeme a prostor ljekarne bio je korišten za kućnu kapelicu.

Franjevački kompleks s crkvom i starijim zvonikom utjecao je na gradogradnju baroknog Varaždina. Ostvaren je mali trg pred pročeljem omeđen zidom dvorišta pred pročeljem crkve. Masivnim dugačkim bočnim pročeljem omeđio je široku ulicu važnu gradsku komunikaciju. Ulicu koju nasuprot samostana omeđuju stilske palače grada. Visoki je zvonik središnja os povijesne jezgre koji se nakon posljednje obnove ističe sivim koloritom manirističkog razdoblja razvoja ranobarokne jezgre.

Treći je samostanski kompleks sestara Uršulinke koji je sadržajno, a osobito stilski s pravom smatran najelitnijim baroknim monumentalnim spomenikom. Barokni stil u arhitekturi Varaždina je vezan s dolaskom uršulinke i njihov smještaj na rubu gradske jezgre u neposrednoj blizini tvrđave, to jest Starog Grada. Na slobodnom zemljištu i otkupom obližnjih kuća i čestica Uršulinke su podigle monumentalni barokni sklop suvremenih baroknih karakteristika. Kompleks je građen u etapama, a na dvokatnom pročelju očituje se razvoj baroknog stila sa zrelobaroknim raščlanjivanjem zidnom plašta i dekorativnim detaljima do karakteristika rokoko stila kao posljednjeg u slijedu baroknog razdoblja. Također u unutrašnjem prostoru u načinu svodjenja i ukrašavanja stropova raskošnijim štukaturama. Stoga pročelje uršulinskog samostana ilustrira razvoj baroknog stila značajan za razumijevanje srednjeeuropskog utjecaja na baroknu povijesnu jezgru grada.

Nevelika samostanska crkva Porođenja Isusova građena samo za potrebe sestara i pitomica, a skladnim proporcijama pročelja s vitkim zabatnim zvonikom s baroknom lukovicom i impozantnim samostanskim traktom omeđuje čitavu ulicu nasuprot franjevačkog kompleksa. Pročelje crkve je primjer oblikovanja plohe u zrelobaroknom stilu, bogato vertikalno raščlanjeno pilastrima s visokim prozorom, s nišama i naglašenim portalom sa širokim uvučenim polukružnim lukom nad ulazom u crkvu. Vitkoća pročelja postignuta je visokim zabatom s kojim je naglašena os. Podupiru ga volute, a završava zaobljenim profiliranim

lukom kao kulisa pred vitkim tornjem upuštenim u krovnište. Na volute su postavljeni kipovi, a visoka rasčlanjena lukovica je plastično riješena. Taj se motiv tornja prvi puta pojavljuje u baroknom razdoblju ne samo u Hrvatskoj već i na prostoru srednje Europe. Kasnije će se ponavljati u brojnim varijantama kroz 18. i 19. st. U traganju za primjerima u Grazu, slovenskoj Štajerskoj i u Bratislavi (Požunu) s kojom je Hrvatska bila povijesno povezana, jedino crkva Elizabetinki u Bratislavi ima toranj iza zabatne plohe kao kulise. Ali je izvedena znatno kasnije. Crkvu u Varaždinu su uršulinke podigle do 1726. god. s elegantnim zvonikom i pročeljem u zrelobaroknom stilu kako to dolikuje učenim plemićkim kćerima i sa samostanskim krilom kojeg su počele graditi oko 1716. U tom starijem krilu nalazi se reprezentativni parlatorij ukrašen stropnom štukaturom a uz crkvu reprezentativna sala sakristije koja služi i za kapelu. Jednostavni prostor omanje crkve sa velikom sakristijom je prema Kukuljeviću projektirao već 1699. kapucin Valentinianus po uzoru na skromnije tradicijske intimne crkve u Štajerskoj. Gradnja samostanskog trakta je nastavljena poslije 1743.

Zanimljiv je dolazak sestara uršulinki u Varaždin 3. prosinca 1703. uz pomoć varaždinskih plemkinja grofice Elizabete Keglević i Bernardine Esterhazy. Došavši iz Pažuna (Bratislave) isprva u Klenovnik, da bi se zaštitile od tamošnjih nemira otpora Austriji vojvode Franje Rakoczya unuka Petra Zrinskog. Predvođene časnom majkom Julijanom Drašković uživale su potporu te vodeće hrvatske plemićke kuće koji su u Varaždinu bili zaštitnici Družbe Isusove, brinući se za obrazovanje mladeži. Uršulinke su također došavši u Varaždin uživale od zagrebačkog kanonika Sinersperga svjesnog potrebe obrazovanja djevojaka. U drugoj polovici 18. st. zagrebački biskup Franjo Thauszy podupire gradnju djevojačkog konvikta kojeg pomaže svojim prilogom (1761.) Također hrvatski ban Franjo Nadasdy u razdoblju kada je sjedište bana bilo u Varaždinu pomaže 1767. zahtjev uršulinki da Magistrat omogući otkup obližnjih kuća kako bi se oslobodilo zemljište za gradnju.

Premda su uršulinke projekte za gradnju kompleksa zacijelo povjeravale stranim majstorima kao što su prvobitnu opremu crkvu naručivale kod poznatih kipara a crkveno posuđe i dragocjenosti nabavljale kod augsburških i gradačkih majstora, ipak se im i domaći varaždinski majstori izvodili najvažnije obrtničke radove. Namjera da grade konvikt za pitomice i prostor za školu za vanjske učenice, zbog skupljih planova se je odužio, pa su tek 1777. uspjele sklopu samostana prigraditi dvokatnu zgradu konvikta. Iz Arhiva bečke dvorske komore za tu vrlo značajnu prosvjetnu zgradu potrebnu školstvu i obrazovanju djevojaka za koju su se gradnju svim snagama borile, saznajemo da ju je izveo prema svojim nacrtima domaći varaždinski graditelj Jacob Erber. Dakako pod nadzorom županijskog inženjera Antuna Prennera. Izvorne projekte i arhivsku dokumentaciju objavila je pok. dr. Ivy Kugli Lentić a oni upućuju da je autor

plana spomenuti varaždinski graditelj porijeklom iz Štajerske. Program s pre-dračunom gradnje bili su upućeni s molbom sestara kraljici Mariji Tereziji koja je odobrila znatna sredstva za troškove gradnje, pošto su ju uršulinke uvjerile u potrebu trajnog i skupljeg rješenja. Graditelj Jacob Erber dokazao se je sposobnim da sa solidnim obrtnicima koje je okupio izvede zgradu u rokoko stilskoj varijanti toga razdoblja. Također je biskup Franjo Thausy nagovorio uršulinke da za vanjske učenice podignu omanju jednokatnicu u sklopu samostana, koja je izvedena skromnije ali u stilu konvikta. Nalazi se pokraj dvorišnog portala uršulinki. U 19. st. zgrada je u istočnom dijelu proširena rizalitom (1894.) ali uz štovanje rokoko stilskog rješenja pročelja. Koristi se danas za školu medicinskih sestara s nadom povrata zgrade kako bi uršulinke mogle nastaviti svoju prosvjetnu djelatnost.

Sklop profinjene ljepote arhitektonskih vrijednosti kojeg je pomogla dovršiti kraljica Marija Terezija, sa skladnim proporcijama crkve Porodjenja Isusova i samostanskog sklopa s konviktom znamenita gradnja po dimenzija i stilskim osobinama koje su odraz etapne gradnje, baroknim je stilom obogatilo Varaždin. Svojim pročeljem zatvara čitavu jednu ulicu nasuprot franjevačkom kompleksu. Po umjetničkim sadržajima i zbirkom slika koju su obogatile otkupom na dražbi isusovačke imovine, spasile su Varaždinu brojne slike i umjetnine koje bi se raspršile i bile izgubljene za umjetnički fond Varaždina.

Premda u Varaždin dolaze 1697. god. Kapucini, oni sukladno skromnosti reda grade omanji tradicijski sklop izvan gradske jezgre, pa njihova prisutnost nema značaj za urbanistički razvoj baroknog Varaždina. Dominantni su gradogradnji kompleksi ISUSOVACA, FRANJEVACA i URŠULINKI. Presudni su za umjetnički dojam arhitekture baroknog razdoblja. Sadržajno i po umjetničkoj stilskoj opremi ostali su do danas prioritetni ansambli grada.

SAŽETAK

U povijesnoj jezgri Varaždina nalaze se monumentalni barokni samostani s crkvama najznačajnijih katoličkih redova, Isusovaca, Franjevaca i sestara Uršulinki.

- Ranobarokna isusovačka crkva sv. Marije građena je 1642.-1646. a kolegij od 1679.-1691. Ideator nacрта kompleksa je Isusovac Juraj Matota. Crkva spada u skupinu isusovačkih crkava sjeverne provenijencije podunavlja koja se razlikuje od rimskog tipa. Bliži joj je uzor matična crkva sv. Katarine u Zagrebu. U sklopu se nalazi i gimnazija ponovno građena u 18. st. a izolirana je zgrada konvikta sa sjemeništem koju su krajem 17. st. gradili domaći graditelji. Kolegij i zvonik su gradili štajerski graditelji.

- Franjevci su na srednjovjekovnoj lokaciji podigli trokrilni dvokatni samostan tradicijski složen oko klaustra od 1626.-1678. dograđivši u dvorištu i spojivši sa samostanom zgradu «infirmarija» (nemoćnice) sa apotekom. Povišili su srednjovjekovni zvonik 1641. Crkvu sv. Ivana Krstitelja podižu nad temeljima porušene srednjovjekovne crkve. Pozvali su graditelja iz Graza Petera Rabbu koji je od 1650.-1655. gradio ranobaroknu crkvu po uzoru na monumentalne isusovačke crkve. Tipološki je identična varaždinskoj isusovačkoj crkvi koja joj je mogla uz gradačke crkve biti uzorom.

- Samostan Uršulinki s crkvom Rođenja Isusova grade redovnice nakon dolaska iz Bratislave. Od 1716. do 1723. dovršena je crkva s glavnim samostanskim krilom kao prva stilski barokna građevina. Samostan je produljen jednim krilom orijentiranim prema dvorištu dovršenog nakon 1743. Uz ta barokna krila dograđuje domaći graditelj Jacob Erber unutrašnje krilo konvikta sa školom za pitomice 1777. u rokoko stilu. U monumentalnom sklopu iznimno je rješenje vitkog pročelja sa zabatnim tornjem kojeg pokriva barokno-oblikovana ploha pročelja, nad raščlanjenom donjom zonom. Motiv tornja takvog tipa nastao je među prvima u srednjoj Europi.

SUMMARY

THE MONASTERY COMPLEXES IN THE HISTORICAL CENTER OF VARAŽDIN

The baroque monasteries and their churches belonging to the most significant holy orders Jesuits, Franciscans and Ursulins, found their place in the very heart of Varaždin.

- The early baroque Jesuit church of St. Mary was built between 1642 and 1646 and its collegium from 1679 to 1691. The author of the project was Jesuit Juraj Matota. By its conception this church belongs to the type of Jesuit churches of the northern provenience which is somewhat different from the roman type and closer to the type of the Jesuit church of St. Katherine in Zagreb.

The significant part of the Varaždin Jesuit complex is certainly the gymnasium built in the 18th century and the boarding school with the 17th century seminary built by the local constructors, while the Styrian architects built the collegium building and the tower.

- From 1650 to 1655 Franciscans built their two storied and three wing monastery on the Middle Age location. They added the part with the pharmacy and in 1641 they enhanced the Middle Age tower. The church dedicated of the old Middle Age church. They charged with the commission the architect from

Graz Peter Rabba who built their early baroque church on the model of the Birth of Jesus churches.

- The Ursulin convent with its church of the Birth of Jesus was built after their arrival to Varaždin. The church was built between 1716 and 1723 and the convent was completed in 1743. In 1777 the local builder Jacob Erber attached the inner rococo wing with the school for new recruits to the convent. The most extraordinary part of this complex is the solution of the elegant church facade with the gable church tower and surfaces made in baroque style over the lower part divided into sections which makes it one of the prototypes of that kind in the Middle Europe.

LITERATURA

1. Đurđica Cvitanović, «Dokumentaciona grada Isusovačke arhitekture u Sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji», Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1/1975., str. 219-246.
2. Đurđica Cvitanović, «Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama», Isusovačka baština u Hrvata, Zagreb 1992., str. 41-60.
3. Ivy-Lentić Kugli, «Varaždin, povijesna urbana cjelina grada», Društvo povijesničara umjetnosti Hrvatske, Knjiga XXIV, Zagreb 1977.
4. Ivy Lentić-Kugli, «Jacob Erber, graditelj uršulinskog konvikta u Varaždinu», Peristil, God.XXV, broj 25, Zagreb 1982., str. 133-141.
5. Paškal Cvekan, «Djelovanje Franjevaca u Varaždinu», Varaždin 1978.
6. Anđela Horvat, «Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj», Barok u Hrvatskoj (autori: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj), Zagreb 1982., str. 3-450.

Primljeno: 1999-11-8